

T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
İlahiyat Fakültesi

Sayı :-

«6D020600 – ilahiyat» bransına göre felsefe doktoru (PhD)
ilmi derecesin almak isin hazırlayan

Mukan Isahan Baymuratulinin “622.yılında kabul edilen “Medine Anayasası”nın
İslam devleti’nin ortaya çıkması ve oluşma tarihindeki yeri ve rolü” adlı tez
çalışmasına

GÖRÜŞ

Muhan İsa han’ın “622. Yılında Kabul Edilen “Medine Anayasası”nın İslam Devleti’nin Ortaya Çıkması ve Oluşma Tarihindeki Yeri ve Rolü” adlı tez çalışması Giriş, 3 bölüm, 9 paragraf, Sonuç, Faydalanılan Eserler ve Ek’ten oluşmaktadır.

Tez çalışmasında ilk önce toplum bütünlüğü sağlanamamış, idari sistemi düzensiz, yaşam süreci basit ve birçok kabilelerden oluşan Arap toplumunun yaşamı hakkında bilgi verilmiştir. Arap Yarımadasındaki Himyer, Hire, Kindi, Gassanî vb. şehirlerdeki siyasi kuruluşlar ve askeri-demokratik toplumda yaşayan göçmen arap kabilelerinin sosyal ve siyasi durumu incelenmiştir. Tez çalışmasında kadın hakkının yenmesinin sebepleri detaylı olarak incelenmiştir. Cahiliyet devrinde Araplar kabilecilik anlayışıyla davranıyorlardı. Kendi kabilesinden olmayan insanları soymak, suç sayılmıyordu. Başlangıçta araplar dört ayı kutsal sayarak bu aylarda kervanlara soygunculuk yapmayı durdurduğu halde sonradan bu tekrar yaşanmaya başlamıştır. Suç işlemlerinde kabile sorumluluğu söz konusu olmuştur. Şeyhler kabilenin amiri hem kadısı, hem komutanı olarak çalışıyorlardı. 691.yılında Mekke’nin Daru’n-Nedvesi “Hilfu’l-Fudul” (Erdemliler Anlaşması) kurumunu kurarak Mekke’deki birçok ihtilafları, anlaşmazlıkları çözmeye kalkıştığı halde bu kurumun koyduğu kuralların hukuki bağlayıcılığı, bağlayıcı bir otoritesi yoktu. Tezde “Hilful-Fudul’un” suçları önleyemediği delillerle anlatılmıştır.

İslam öncesi Araplarda dağınıklık, anarşi üstündü. Arap kabileleri Bizansa bağlı Gassani emirliği ve Kızıl Denizin güzeyindeki Habeşistan ve İran Sasani devletinin nüfuz ve yetkisi altındaydı. İrak’taki Hire ve Oman, Bahreyn, Hadramut bölgesindeki Kindi Devleti devamlı olarak gelişemediler. Necid, Yemame, Hicaz, Hayber, bölgelerinde bağımsız kabile kurulumları yaşamıştır. Medine’de Evs, Hazrec, Kaynuka, Nadîr, Kurayza kabilelerinin ortak federatif siyasi kurulumu yaşamıştır. Mekke’de kutsal Kabe bulunduğundan ordaki Kureyş kabilesinin diğer Arap kabilelerine nüfuz ve yetkisinin büyük olduğunu açıklanmıştır.

İslam öncesi Arap Yarımadasındaki halkların çok çeşitli inanışları ve din anlayışları vardı. Hristyanlar zülümlere uğrayarak, Filistin (Palestina) ve Suriye’den Medine ve Hayber’e taşınan yahudi kabileler ve Necran’da yaşayan Nestoryan Hristiyanları ve Arap kabilelerinin çoğunluğunun inanmakta olduğu putperestlik vardı. Ayrıca İbrahim peygamberin hanîf dinine tutunanların bulunduğu da belirlenmiştir. İslam öncesinde de bu dinler arasında farklılıklar olduğu, dini durumun değişmesi siyasi durumun değişmesini etkilediği detaylı olarak araştırılmıştır.

Arap toplumunu bu karışık ve ihtilaflı durumdan kurtaran şeyin Muhammed’in (s.a.s.) başlattığı müslüman hareketi olduğu ve bu hareketin putperestlerin karşı çıkmasına ve çeşitli baskılara uğramasına rağmen her zaman gelişmede olduğuna dikkat çekilmiştir. Müslümanlık hareketinin uzun yaşamada Arap toplumunun geleneksel kabile anlayışının etkisi bulunduğu

T.C.
ERCİYES ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
İlahiyat Fakültesi

Sayı : -

belirtilmiştir. Özellikle İslamın esasını pekiştirmek için İslam Devletini kurma fikrinin oluşması ve bu fikrin gerçekleştirilmesini etkileyen reformcu hareketler ve işlemlere dair tahlil yapılmıştır. Birçok araştırmacı Muhammed (s.a.s.) Mekke'ye tekrar dönerek fethetmek amacını da taşıyarak Kureyş'in kervan yolundaki Medine'ye hicret etmeyi seçmiştir, Medine ise Mekkeli Kureyş putperestlerin zayıf noktası olduğundan Muhammed'in (s.a.s.) oraya taşınmaya karar verdiğini savunurlar. Ancak Muhammed'e (s.a.s.) Kureyş putperestleri Mekke'nin idaresini sunduğu zaman kabul etmemişti. Araştırmacıların birçoğu bu göçün (hicret) dini özgürlüğü kazanma amacıyla gerçekleştiğini ileri sürmektedirler. Aslında Muhammed'in (s.a.s.) hamisi Ebu Talip vefat ettikten sonra Kureyşin müslümanlara zülmü artmıştı. Bu sebepleri dikkate alan araştırmacı, Muhammed'in (s.a.s.) Medine'ye müslümanları korumak ve dini özgürlüğe kavuşmak için hicret ettiği sonucuna varmıştır.

I.ve II. Akabe anlaşmalarında Mekke müslümanları ve Evs ve Hazrec kabileleri birbirlerine destekçi olacakları konusunda ahitleştiler. Bu anlaşma temeli üzerinden bağımsız İslam Devleti ortaya çıkmıştır. Yani, İslam Devleti'nin temelleri Akabe anlaşmalarında atılmıştır.

"Medine Anayasasında" yahudilerin müslümanların etkisi altında kalması, müslüman toplumunun üstün olduğunu göstermektedir. Mekkeli müslümanlar ve Medineli Evs ve Hazrec müslümanlarının İslam Devletini oluşturma hakkında ortak anlaşması müslümanların bağımsızlık almalarını etkilemiştir.

Muhammed (s.a.s.) yeni İslam Devletinin temelini güçlendirmek için Medine'deki Kaynuka, Nadir, Kureyza yahudi kabileleriyle anlaşmaları gerekiyordu. Yahudi kabileleri için de yeni din temsilcileriyle anlaşmak yararlıydı. Yahudi kabileleri Gassanilerin saldırılarından korunmak için ve kendi müttefikleri olan Evs ve Hazrecin müslümanlar tarafına geçerek onları anlaşmaya çağırmaları, yahudileri anlaşma yapmaya sevk etmiştir. Böylece 622. yılında "Medine Anayasası" isimli belgenin ortaya çıkmasıyla Medine'de federatif İslam Devleti oluşmuştur. M. Hamidullah ilk defa müslümanlar ve yahudilerin tüzdüğü 47 maddeden oluşan bu anlaşmayı "Medine Anayasası" olarak değerlendirmiştir. Araştırmacı bu belgenin anayasal statüye layık hukuki belge olduğunu ispat etmeye çalışmıştır. Belgede devletin siyasi yönü, askeri, idari, mahkeme, hukuk, dini sorunlar, yani devletin esas problemleri düzenlemeye çalışılmıştır. Ayrıca, belgede laik ve hukuk devleti özellikleri olduğuna dikkat çekilmiştir. "Medine Anayasasında" kabilelerin aşağılanması yasaklanarak, hukuki eşitlik sağlanmıştır. Ayrıca, yahudilere ve müslümanlara ve diğer taraflara kendi dini görüşlerine göre yaşama imkanı sağlanmıştır. Bu hukuki belgede her kabilenin kendi aralarında doğan sorunları kendi adet ve geleneklerine göre çözebilmelerine izin veren hukuki normun olması İslam Devletinin federatif yapıda olduğunu gösterir. "Medine Anayasasına" göre Muhammed (s.a.s.) siyasi idareci, yargının başı ve baş komutan görevlerini üstlenmiştir. Bu statü Muhammed'in (s.a.s.) etkileyici özelliğinin devlet açısından yasallaştırılmasıydı. Medine Anayasasında Allah'ın ismi yükseltilmiştir. Muhammed'in (s.a.s.) önemli meselelerde Allah'tan gelen vahiye göre hareket etmesi, bu hukuki belgenin teokratik idareyi esas alacağını gösterir. Ayrıca, hukuki belgede yer alan siyasi, idari, askeri, suç kanunu, din hakkındaki hukuki normlara tahlil yapılmıştır.

"Medine Anayasasının" normları çok zor bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Bağımsız İslam Devleti kurulmuş olmasına rağmen yeni devletin iç ve dış işlevlerinde çözülemeyen birçok problemler vardı. Müslümanlar yahudi kabileleriyle bir devlette barış içinde yaşamayı elde etmelerine rağmen onlar ilişkileri anlaşmaya uygun olarak yürütmemiştir. Bedir ve Uhud savaşlarında yahudi kabileleri müslümanlara yardım etmemiştir. Ayrıca birçok yahudiler açık olarak müslümanları alay etmeye başlamıştır. Evs ve Hazrec'e aralarındaki eski ihtilaf ve çatışmaları hatırlatarak onları tahrik ettikleri de olmuştur. Kaynuka kabilesi Muhammed'e (s.a.s.) düşmanlık yapmaya çalışmıştır. Bu hareketinden sonra Kaynuka kabilesi Medine'den kovulmuştur.

38039 Melikgazi -KAYSERİ

Tel : 0 (352) 437 49 24 Fax: 0 (352) 437 42 00

e-mail : ilahiyat@erciyes.edu.tr

Osaydin 2/3

T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
İlahiyat Fakültesi

Sayı : -

Sonra Nadir kabilesi anlaşmaya uygun hareket yapmadığından Medine'den çıkarılmıştır. Kureyza kabilesinin Or savaşındaki zor zamanlarda düşman tarafına geçmesi, onların büyük ceza çekmelerine sebep olmuştur. Tez çalışmasında İslam Devletinin yahudileri "Medine Anayasasına" göre cezalandırdığı incelenmiştir.

Medine'deki İslam Devletine başta Kureyş olarak putperest arap kabileleri tehlikeli olmuştur. İslam Devleti Bedir, Uhud, Or savaşlarında Kureyş putperestlerinin işgalinden korunmuştur. Bu savaşlardan sonraki Kureyşle yapılan Hudeybiye anlaşması İslam Devletinin siyasi yönden gelişmesine yol açmıştır. Batıdaki Hayber yahudileri Medine'ye daima tehdit getirdiğinden Muhammed (s.a.s.) stratejik olarak korunma amacıyla Hayber yahudilerini oturduğu yerlerinde ezmiştir. Ayrıca İslam Devleti Müte savaşında kuzey batıdaki Bizans'ın saldırısını durdurmuştur. Tez çalışmasında bu konudaki İslam Devletinin komşu arap kabileleri ve devletlerle yaptığı ilişkileri hakkında araştırmacıların görüşleri değerlendirilmiştir.

Kureyş kabilesinin Hudeybiye anlaşmasını ihlal etmesi, İslam Devletinin Mekkeyi fethetmesine sebep olmuştur. Mekkenin İslam Devleti altına girmesi ise müslümanların Arap Yarımadasını tamamen fethetmesine imkan sağlamıştır. ondan sonra yapılan Huneyn, Evtas, Tebuk seferlerinde müslümanlar galip gelmiştir. Yemame, Oman, Bahreyn, Yemen bölgeleri kendi istekleriyle İslam Devleti altına girmiştir. Tez çalışmasında arap kabilelerinin İslamı toplu olarak kabul etmelerinde Arap Yarımadasındaki siyasi durumun aniden değişmesinin etkili olduğu belirtilmiştir.

İslam Devleti'nde Hayber yahudileri, Necran ve Dumetel-Cendel hristiyanları da vardı. Muhammed (s.a.s.) bu kabilelere kendi dinlerine göre yaşamaya izin vermiştir. Bu durum İslam Devleti'nin federativ olarak oluştuğunu göstermektedir. Ayrıca İslam Devleti Bizans, Sasani, Mısır, Habeşistan Devletlerine elçiler göndererek Arap Yarımadasında yeni İslam Devleti'nin oluştuğunu ispatlamıştır. İslam Devleti'nin yaptığı seferler ve diplomatik mücadelelerin sebepleri ve sonuçları incelenerek, onların doğru olarak değerlendirilmesine önem verilmiştir.

İslam Devleti'nin oluşma sırasındaki reformların en önemlisi sayılan idare, uluslararası ilişkiler, iktisad, aile hukuku, ceza hukuku alanlarındaki olumlu değişimler araştırılmıştır. Muhammed'in (s.a.s.) kurduğu Müslüman Şurası ve kadı ve emîr tayin etmenin sonraki İslam Devletlerinin yapısal düzeninde devam etmesi, bu reformun yaşayabilirliğini gösterir. İslam hukukunun ceza hukuku alanındaki ilişkileri adil olarak düzenlemeye çalıştığı ve sorumluluk hukuku alanındaki denge kaideleri belirtilmiştir. İslam hukukunun ceza hukuku alanındaki hükümleri o devrin şartlarına uygundu. İslam hukuku bu alanda arap toplumunun özelliklerine uygun olarak olumlu sonuçlar getirmiştir. Kabile sorumluluklarını durdurarak özel sorumluluğu doğuran İslam ceza hukuku alanı ilerici özelliğe sahipti. Ayrıca ceza hukukunun adalet, hakkaniyet, denklik, insanlık kaidelerine de önem verilerek, incelenmiştir.

Tez çalışmasında "Medine Anayasası" ve İslam Devleti'nin oluşma sırasındaki reformların insanlık medeniyetine büyük katkıda bulunduğu detaylı olarak belirtilmiştir. Araştırma sonuçları bağımsız devlet olarak oluşmakta olan Kazakistan Devletinin gelişmesine örnek olacağı ve İslam Dini değerlerini tanımamıza katkıda bulunacağı sonucuna varılmıştır.

Prof. Dr. H. Yunus APAYDIN
Erciyes Üniversitesi
Kayseri/TÜRKİYE

Түркия Республикасы
Ержиес университетінің ректораты
Дінтану факультеті

«6D020600 – Дінтану» мамандығы бойынша философия докторы (PHD) дәрежесін алу үшін дайындалған **Мұхан Исахан Баймұратұлының** «622 жылы қабылданған «Мәдина Конституциясының» ислам мемлекеттілігінің пайда болу және қалыптасу кезеңіндегі орны мен рөлі» атты диссертациялық жұмысына

ШКІР

Мұхан Исаханның «622 жылы қабылданған «Мәдина Конституциясының» ислам мемлекеттілігінің пайда болу және қалыптасу кезеңіндегі орны мен рөлі» атты диссертациялық жұмысы кіріспе, 3 бөлім, 9 параграф, қорытынды, пайдаланылған әдебиеттер және қосымшадан тұрады.

Диссертацияның алғашқы бөлімінде қоғамдық бірзділігі жоқ, басқару жүйесі біріңғай емес, мәдени тұрмысы мен тіршілігі төмен бірнеше тайпалардан тұратын Араб қоғамы туралы мәліметтер берілген. Араб жарты аралындағы Хумейр, Хира, Кинди, Гассани мемлекеттері және өзгеде қалалардағы саяси бірлестіктер мен әскери-демократиялық қоғамда өмір сүрген көшпенді араб тайпаларының әлеуметтік, саяси ахуалына зерттеу жасалынған. Жаһилиет дәуірінде Араб қоғамы трайбалистік түсінікпен өмір сүретін. Өз тайпасынан болмаған адамды өлтіру қылмыс саналмайтын. Бастапқыда арабтар төрт айды қасиетті санап, бұл айларда керуен тонамауға келіскен болатын. Бірақ, кейін уәдеден тайып, бір-біріне қастандық жасайтын. Қылмыс жасаушы тайпасымен жауапкершілікке тартылатын. 691 жылы Мекке қаласының Дарун-Надуасы «Хилфул-фудул» атты ұйымын құрып, Меккеде орын алатын қақтығыстарды тоқтатуға тырысқанмен, аталмыш ұйымның шығарған ережесінің құқықтық санкциясы болған жоқ. Зерттеу жұмысында «Хилфул-фудулдың» қылмыстарға тоқтау сала алмағаны дәлелдеп көрсетілген.

Исламға дейінгі араб қоғамында жүйесіздік пен анархия басым еді. Араб тайпалары Византияға қарасты Гассани әмірлігі мен Қызыл теңіздің оңтүстігіндегі Эфиопия және Ирандық Сасани империясына отар болды. Ирактағы Хира және Оман, Бахрейн, Хадрамуттағы Кинди мемлекеті тұрақты түрде дами алмады. Нажит, Иамама, Хижаз, Хайбар өңірлерінде тәуелсіз тайпалар өмір сүрді. Мәдина қаласында Әус, Хазраж, Қайнұқа, Нәдір, Құрайза тайпаларының федерациясына негізделген саяси құрылым бар еді. Мекке қаласында қасиетті Қағба орналасқандықтан мұндағы Құрайыш тайпасының өзге араб тайпаларына саяси ықпалы болғанын түсіндіруге тырысқан.

Исламға дейінгі Араб жарты аралындағы халықтардың әртүрлі сенімдері мен діни түсініктері бар еді. Христиандардан жапа шегіп, Палестина мен Сириядан Мәдина мен Хайбарға көшіп келген иуда дінін ұстанушы яһуди тайпалары, Нажранда өмір сүретін несториан христиандары және араб тайпаларының көпшілігі пұтқа табынатын. Сонымен қатар, Ибрахим пайғамбардың бір құдайға сенген ханиф дінін ұстанушылардың болғандығы айтылған. Исламға дейін бұл діндерді ұстанушылар арасында қақтығыстар орын алып, дін ахуалдың тұрақсыздығы саяси жағдайдың өзгеруіне әсер еткендігі зерттелінген.

Араб қоғамындағы қайшылықтардан Мұхаммед с.ғ.а бастаған мұсылмандық қозғалыс құтқарушы ретінде пайда болып, олардың пұтқа табынушылар тарапынан қарсылыққа ұшырағанына қарамастан исламдық қозғалыстың дамығандығы назарға алынған. Алғашқыда мұсылмандық қозғалыстың тоқтап қалмауына Араб қоғамындағы дәстүрлі тайпалық түсінік себеп болғандығы дәлелденген. Әсіресе, исламды нығайта түсу және ислам мемлекетін құру идеясының пайда болуы мен бұл пікірдің іске асуы кезіндегі реформаторлық қозғалыстарға жан-жақты талдау жүргізген. Кейбір ғалымдар Мұхаммедтің с.ғ.а Меккені қайта келіп бағындыру мақсатында Құрайыштың сауда керуен жолындағы Мәдинаға көшіп, бұл Мәдина қаласы меккелік Құрайыш пұтқа табынушыларының осал тұсы болғандығынан Мұхаммед с.ғ.а осы қалаға көшті деген пікірді айтады. Бірақ, Мұхаммедке с.ғ.а Құрайыш пұтқа табынушылары Меккенің билігін бергенде, ол мансаптан бас тартқан болатын. Зерттеушілердің келесі бір тобы діни бостандыққа қол жеткізу мақсатында көштің болғандығын айтады. Шынында да, Мұхаммедтің с.ғ.а қамқоршысы Әбутәліп қайтыс болғаннан кейін Құрайыш пұтқа табынушыларының мұсылмандарға деген зорлығы арта түскен еді. Осы себептерді ескерген диссертант Мұхаммедтің с.ғ.а Мәдинаға мұсылмандарды аман сақтауға және діни бостандыққа толық ие болу үшін көшті деген тұжырымға тоқтаған.

I, II Ақаба келісімдерінде Мекке мұсылмандар мен Әус және Хажраз өкілдері бір-біріне көмектесеміз деп шарт жасасты. Осы келісімнің арқасында тәуелсіз ислам мемлекеті пайда болды. Диссертант ислам мемлекетінің құрылу негізі Ақаба келісімдерінен басталады деген пікірде.

«Мәдина конституциясы» бойынша яһудилердің мұсылмандарға бағынышты болуы, мұсылман қауымының басым болғандығын көрсетеді. Меккелік мұсылмандар мен мәдиналық Әус пен Хазраж мұсылмандарының ислам мемлекетін құру жөнінде келісім жасауы, мұсылмандардың тәуелсіздік алуына ықпал етті.

Мұхаммед с.ғ.а жаңа құрылған ислам мемлекетін күшейту үшін Мәдинадағы Қайнұқа, Нәдір, Құрайза яһуди тайпаларымен келісім жасауы керек еді. Жаңа діннің өкілдерімен яһудилер де келісімге келуге мүдделі болды. Олар гассаниттердің шабуылынан қорғану үшін және өз одақтастары Әус пен Хазраждың мұсылмандар жағына шығып, бірге келісім жасауға шақыруы яһудилерді мәмілеге келуге итермеледі. Осылайша 622 жылы «Мәдина конституциясының» қабылдауымен, Мәдина қаласында

федерациялық ислам мемлекеті пайда болды. М. Хамидуллаһ бірінші болып мұсылмандар мен яһудилер жазған 47 баптан тұратын бұл келісімді «Мәдина конституциясы» – деді. Диссертант құжатты конституциялық мәртебеге лайықты құқықтық акт екендігін дәлелдеуге тырысқан. Конституцияда мемлекеттің негізгі мәселелері болып табылатын саяси, әскери, әкімшілік, соттық, қылмыстық, азаматтық, діни істерінің реттелуі қарастырылғандығы айтылған. Сондай-ақ, Конституцияда құқықтық және зайырлы мемлекеттің атрибуттары бар екендігі зерделенген. «Мәдина конституциясында» тайпалардың құқықтық теңдігі көрсетілген. Мұсылмандар мен яһудилер және өзгеде қатысушы тараптарға өз сенімдері бойынша өмір сүруге мүмкіндік қарастырылған. Бұл құқықтық актіде әрбір субъекті өз арасында туындаған мәселелерді өз әдет заңдарына сай шешеді деген құқықтық үкімнің болуы ислам мемлекетінің федерациялық тұрпатта құрылғанын көрсетеді. «Мәдина конституциясы» бойынша Мұхаммед с.ғ.а саяси көшбасшы, сот төрағасы, бас әскери қолбасшы болды. Бұл мәртебе Мұхаммедтің с.ғ.а ерекше қасиеттерінің мемлекет заңымен мойындалуы болатын. «Мәдина конституциясында» Алланың аты ұлықталды. Мұхаммедтің с.ғ.а маңызды мәселелерде Алладан түскен уахиға сәйкес әрекет етуі, бұл құқықтық құжаттың теократиялық басқаруға негізделгенін аңғартады. Бұл құқықтық құжатта орын алған саяси, әкімшілік, әскери, қылмыстық, азаматтық, дін тұрғысындағы құқықтық нормаларға талдау жасалынған.

«Мәдина конституциясының» шарттары өте қиын түрде жүзеге асты. Тәуелсіз Ислам мемлекеті құрылса да жаңа мемлекеттің ішкі және сыртқы функциясында көптеген мәселелер бар еді. Мұсылмандар яһудилермен бір мемлекетте өмір сүргенмен, келісімде қарастырылған шарттар іс жүзінде басқаша түрде өрбіді. Бәдір мен Ұхұд соғыстарында яһудилер мұсылмандарға жәрдем бермеді. Әсіресе, кейбір яһудилер мұсылмандарға дискриминация жасады. Бұрынғы соғыстарды Әус пен Хазраж тайпасының есіне түсіріп, оларды арандатқан оқиғалар орын алды. Мұхаммедке с.ғ.а Қайнұқа тайпасы қастандық ұйымдастырды. Бұл қаскөй әрекетінен соң Қайнұқа тайпасы Мәдинадан сүргінге айдалды. Соңынан Нәдір тайпасы келісімді бұзғаны үшін Мәдинадан шығарылды. Ор соғысындағы Құрайза тайпасы жау жағына өтіп кеткені үшін ауыр жазаға ұшырады. Диссертацияда ислам мемлекеттінің яһудилерді «Мәдина конституциясына» сай жазаланғандығы зерттелінген.

Мәдинадағы ислам мемлекеті үшін Құрайыш бастаған пұтқа табынушы араб тайпалары қауіпті еді. Бәдір, Ұхұд, Ор соғыстарында ислам мемлекеті Құрайыш пұтқа табынушыларының шабуылынан қорғанды. Бұл соғыстардан кейін орын алған Құрайыш пен жасалған Хұдайбия келісімі ислам мемлекетінің саяси дамуына негіз болды. Батыстағы Хайбар өлкесінде тұратын яһудилер Мәдинаға әрдайым қауіпті болғандықтан, Мұхаммед с.ғ.а стратегиялық тұрғыда қорғану үшін Хайбар яһудилерін басып алды. Солтүстік батыстағы Византия империясының шабуылын Мұта соғысында тоқтатты. Диссертацияда ислам мемлекетінің көрші араб тайпалары және

мемлекеттермен жасаған қарым-қатынасына зерттеушілердің берген пікірлері талданған.

Құрайыш тайпасының Хұдайбия келісімін бұзуы ислам мемлекетінің Меккені басып алуына түрткі болды. Меккенің ислам мемлекетіне бағынуы, мұсылмандардың Араб жарты аралын тұтас билеуіне мүмкіндік берді. Одан соң орын алған Хунайн, Әутас, Табук соғыстары мұсылмандардың жеңісімен жалғасты. Иамама, Оман, Бахрейн, Иемен аймақтары өз еркімен Ислам мемлекетінің құрамына өтті. Диссертацияда араб тайпаларының исламды жаппай қабылдауына Араб түбегіндегі саяси ахуалдың күрт өзгеруі әсер еткендігі жан-жақты зерттелінген.

Ислам мемлекетінде Хайбар яһудилері мен Нажран және Думатал-Жандал христиандары өмір сүрді. Мұхаммед с.ғ.а бұл қауымдастықтарға өз сенімдерімен өмір сүруге келісім берді. Бұл ислам мемлекетінің федерациялық мемлекет екенін көрсетеді. Ерекше айта кететін жайт, ислам мемлекеті Византия, Сасани, Египет, Эпиофия мемлекеттеріне елші жіберіп, Араб жарты аралында жаңа ислам мемлекетінің құрылғанын дәлелдеді. Диссертацияда ислам мемлекетінің сыртқы жағдайындағы жорықтар мен дипломатиялық күрестердің себептері көрсетіліп, оған орнықты баға беріліп, талданған.

Ислам мемлекетінің қалыптасу кезеңіндегі реформалардың ең актуальдісі деген әкімшілік, халықаралық қатынастар, экономикалық, отбасылық, қылмыстық, міндеттемелік құқық салаларындағы өзгерістер зерттелген. Мұхаммед с.ғ.а негізін салған мұсылман кеңесі мен әкім сайлау және сот жүйесінің кейінгі ислам мемлекеттерінде жалғасын табуы, бұл реформаның прогрессивтік маңызын көрсетеді. Мұсылмандық қылмыстық құқық үкімдері сол дәуірдің алғышарттарына сай келетін. Мұсылман құқығы бұл салада да араб қоғамының ерекшеліктері ескерілген оң өзгерістер тудырды. Рулық жауапкершілік тоқтап, жеке жауапкершілікті әкелген мұсылмандық қылмыстық құқық саласы оңшыл сипатқа ие-тін. Қылмыстық құқықтың әділдік, теңдік, адамгершілік қағидаларына мән беріліп, зерттеу жасалған.

Диссертацияда «Мәдина Конституциясы» мен ислам мемлекетінің қалыптасу дәуіріндегі реформалардың адамзат өркениетіндегі зор үлес қосқандығы айтылады. Зерттеу қорытындыларының тәуелсіз Қазақстанның дамуына үлгі болатындығы және ислам құндылықтарын тануға септігін тигізетіндігі сөз болады.

Профессор, доктор Х.Юнус Апайдын
Ержиес университеті
Кайсери/Туркия

